

Novák Éva

A JÁTÉK VÉGE

*Ha meghalok, mi lesz a szembogárral?
 Az is velem hal, mondd, vagy elrepül?
 Mi van mögötte? Gyöngy pibeg belül?
 Elsötétül este a madárdal?
 (Gutai Magda)*

Korai felkészülésemet a halálra anyám biztosította. Bizonyos időközönként előszedegette temetésekre félretett fekete ruháját, cipőjét, retiküljét, utóbiba bele-belepillantott, hogy a gyászszegélyes, kivasalt zsebkendő benne találatik-e még, és az arcán ilyenkor átsuhant valami szokatlan, derűhöz hasonló elégedettség: ő felkészült. Folyamatos meséi a halálról, félelmei a haláltól félig-meddig immunissá tettek kisgyermekként a halállal szemben, legalábbis úgy hittem sokáig.

A következő emlékem valamelyik május elsejéről való, ahol a felvonuló tömegben lassan haladó traktorok és teherautók szállítják az ünnepi műsor szereplőit. A harmonikás hirtelen feláll az egyik járművön, feje az alacsonyan húzódó villanyvezetékhez ér, hörgő hangú sikolyt hallatva némul el a hangszer, elborzadt kiáltások hallatszanak. Szörnyethalt azonnal – mondogatják utána. (Lehetséges-e nem szörnyethalni?)

A társbérlő néni cicájának napokon át tartó, eleinte az udvaron kóválygó, aztán egy helyben haldoklásakor közömbös felnőttekhez rohantam segítséget kérni; nem segítenek, nincs mit tenni, megmérgezték, mondják, a macska különben sem volt haszonállat, hogy állatorvost hívjanak. Amíg a macska el nem pusztult, nem mertem az udvarra kimenni, nem tudtam mit kezdeni ezzel a szenvedéssel, mégis én találtam rá. Én láttam meg először a merevségtől eltárgyasult testet, a felhúzódott ajkak közül kilátszó vicsorgást, a szörnyhalált.

Nagyapám halála után, akiről vele töltött nyolc évem alatt egy életnyi emléket gyűjtöttem, sokáig, nagyon sokáig nem látogattam meg egyedül maradt nagyanyámat, nehogy kiderüljön, hogy ez a halál is végleges.

Láttam kívülről szépnek tűnő halált is hosszú-hosszú évek múlva, amikor egy halványzöld szárnyú fátyolka repült a forró éjjeli lámpának, és látható égési sérülés nélkül sebződött halálra. Annyi ereje volt még, hogy az ágy melletti falra tapadjon, és egy héten át változatlan állapotban haldokoljon, mielőtt a falat, elszíntelenedve, eleresztette volna egy tetten érhető pillanatban.

Számtalan emlékem gyűlt össze a halálról, amíg ráébredtem, hogy az én halálom is mások emléke lesz. Ahogyan életem különböző szakaszaiban, az emberiség különböző korszakainak gondolkodásában, közbeszédében is más és más jelentőséget kapott a halál. Hosszú évszázadokon át maradóan, az egymást követő vagy párhuzamosan kialakuló vallások és a filozófia egyik legfontosabb kérdésének bizonyult. Nem felejtették el, nem felejtik el nagy gondolkodók kiemelni azt a bizonyítottan elkönyvelt tényt, hogy a halandóság gondolata az élőlények közül egyedül az emberekre nehezedező feldolgozhatatlan teher.

Halandóságuk biztos tudata ellenére is sokakban élt, él a vágy a halhatatlanságra. Simone de Beauvoir *Minden ember halandó* című regényében a főszereplő megtapasztalja, milyen iszonyatos túlélni mindenkit, mekkora magányra ítéltetik, aki nem vállalja az emberi sorsot. Nem problémázhatunk ezen, hiszen nem vagyunk regényalakok, fel sem merül a kérdés, hogy mi dönthessünk arról: ha megszülettünk, meghalunk-e vagy sem? Meghalunk, hahogom sokkolón, mint egy gyermekkori idélen ijeszgetősben.

Mostanára a halál témaként központi helyről a perifériára sodródott (kivételt képeznek az erőszakos halálnemek, gyakran csupán bulvárhír értékkel), komoly meglepetésként érik a halálhírek az emberek többségét, akik továbbúzik még a gondolatát is, ha felvetődne bennük. Okokat keresnek, felelősöket, ha hozzájuk közel állók halnak meg, elszörnyedve reagálnak ismert emberek halálhírére, mintha a hírnév megóvhatna bárkit is a haláltól. Egymással felelő aforizmák között dönthetünk, melyik igaz: aki fél a haláltól, az élettől fél, vagy aki a haláltól fél, nagyon szereti az életet.

„Ó, be szép az élet, és minden más madár” – lelkendezte Lázár Ervin. „Az egyetlen abszolút megszerezhető tudás, hogy az élet nem ér semmit” – hangol le azonnal Lev Tolsztoj.

„Tiszteletre méltó kísérlet-e az élet?” – kérdezi Romain Gary.

Válaszoljunk a kérdésre legjobb tudásunk szerint. Yann Martell *Pi élete* című könyvében az egyik szereplő az életet egy kémlelőnyílásnak látja, az egyetlen pici útnak a végtelenségbe, és ezt kérdezi: „Hogyan hagyhatnám ki ezt a szűk, kurta pillantást, amit a világra vethetek?” Páratlan éleslátást

feltételez a halál pillanatáról Babits Mihály, amikor meggyőzően vagy kétségbevonhatón így ír: „Életemen köd volt, – ez a köd most gyérül, / lásd, tág a kilátás a halál hegyérül.”

Ha interjúkat készítenénk a halálfélelemről, milyen arányban lennének őszinték az emberek? „Micsoda különbség tudni, hogy meghalunk, és tudni, hogy meghalok. Iszonyú, semmihez nem hasonlítható különbség” – olvasom Lengyel József naplójában. Per Petterson *Átkozom az idő folyamát* című könyvének főszereplője haláltól való félelmét így fogalmazta meg: „Nem attól, hogy halott vagyok, ez felfoghatatlan állapotnak rémlett, ezért ésszel felérni nem lehetett. Tehát nem a haláltól félttem, hanem a meghalástól. Az az egy másodperc, amikor biztosan érzed, most eljött a rettegett pillanat, mikor rájössz, hogy arra az emberre fognak emlékezni, aki voltál, és nem arra, aki akartál lenni.”

Ludvik Askenazy *Emberék és emberkéek* című kötetében leír egy történetet, amelyben kisfiával együtt pillantanak meg egy halottszállító autót. A kisfiú a halálra vonatkozó kérdéseire kapott válaszoktól egyre jobban megremül, elborzasztja az a gondolat is, hogy halottként a koporsóban, a jármű hátuljában kell feküdnie, és csak akkor nyugszik meg, amikor arra a kérdésre, hogyha meghal, ülhet-e a sofőr mellett, igenlő választ kap az apjától.

Életünk és halálunk éppen annyira tipikus és egyedi, mint másoké, csak az utóbbi demokratikusabb, mert mindenkit egyenlővé tesz, ahogyan ezt előszeretettel hangoztatják számosan, mióta világ a világ. Különbözővé a halálra gondolásunk, a halálról gondolkodásunk tesz bennünket, nem a halálunk.

A halálfélelem és az eltűnésre vágyakozás között lavírozva sokaknak szabadságot ad a tudat, hogy bármikor eldobhatják az életüket (amit a halálra ráadásul kaptak): „Halaszd talán holnapra a halált. / Ne akarj meghalni még ma éjjel. / Holdfényben állnak a gesztenyefák. / Itt tartanak szépségük erejével.” (*Horváth Imre*)

Jeszenyin, aki életének önkezével vetett véget, ilyen könnyedséggel gondolt a halálra: „Vagy tán jobb lesz piheként kék egekbe tűnni, / pihe nyájjal csöndesen a semmibe merülni.”

Jonas Jonasson *A százéves ember, aki kimászott az ablakon* című könyvének főszereplőjével százévesen történt meg, hogy egyszer „annyira jól érezte magát, hogy már-már félni kezdett a haláltól”. A halál nyugodt elfogadására biztató Janus Pannonius a következőket írta: „Jobbá nem teheted, hagyd árva magára e testet, / S szállj ki belőle, suhanj, vissza a csillagokig.”

Szabó Magda az *Ókút*-ban ír arról, hogy gyermekkorában egy ideig olyan-
nak képzelte a halált, mint egy sintéert, aki bizonyos kutyákat elkap, de né-
hány kutya el tud menekülni előle. Egyszer aztán, még szintén gyermekként,
távolodó édesapját figyelve, rettegéssel eszmélt rá, hogy el fogja őt veszí-
teni, mert mindenki meghal, a halál kivédhetetlen, nincs előle menekülés.

Bella István otthonosabbnak képzelte a halált, még ha ez a jelző a halál-
lal összekapcsolva morbidnak tűnhet is: „Csak olyan lesz, anyám, ha meg-
halok, / mintha magadba zárnál, s én, élő sötétben, / lélegző fények, ho-
mály-liliomok / világűr mélyén szívedhez lapulok, / hallgatom visszhangját
a földnek: éltem.”

Képtelenül nehéz, embert próbáló feladat a halált az élet részének tekin-
teni, és megérteni, elfogadni, hogy a halál az egyetlen fel nem használha-
tó tapasztalat. A halál előtti pillanat pokoli pillanat is lehet: végérvényesen
elérkezett a mindenhez késő van idő, semmin nem lehet változtatni, sem-
mit nem lehet jobbra tenni, semmit nem lehet már bepótolni. (Legyetek jók,
ha tudtok, ráncigálom ide a filmcímet óvatlanul.) „Van, aki büntelen akar /
meghalni, tárt tenyérrel, megíratlan levélként. / Bennünk ehhez a tiszta /
rögeszme is, de az elszántság is kevés.” (*David Harsent*)

A halál tudatában (amit kibírsz, az valóban megerősít?) nem a megsem-
misülés a legkibírhatatlanabb, nem is a részvétel jogának megszűnése, nem
a hatalom elvesztése, amit minden élő, bármilyen elesett is, bármilyen vitat-
ható módon, eszközökkel is, de birtokol. Ha nem adatik meg a hirtelen ha-
lál, akkor az előre felmérhetetlen legyengülés, a kínok, a leépülés, a kiszol-
gáltatottság a legfájdalmasabb. Annak tudata, már ha a tudat megmarad,
hogy a hátrahagyottakra hárul ez a gyötrődő emberi test, és hiába történik
így, amióta világ a világ, elfogultságunk magunk iránt tetten érhető.

Vegyisztza szomorúság borít be (hajnali köd így a völgyeket), ha össze-
gyűjtött érzelmek, tudás, tárgyak, könyvek gazdátlanul maradását kényszer-
rülök látni, mintha elárulták volna őket, ahogyan néhai tulajdonosukat is.
Nem veszi hasznukat senki, nem gyönyörködik bennük senki, borzongató
a kidobott holmik elhagyatott nyöszörgése. Felcímkézhetnénk persze tár-
gyakat, ne dobd ki, ez a párnahuzat, ágytakaró, teáscsésze az egyik nagy-
anyámé volt, a faragott tükör a másiké, hátha valakinek így értéket jelen-
tenének, de idejekorán legyintünk naivitásunkra.

A halálról Daniel Pennac kategorikus megállapítása így szól: „Hölgyeim
és uraim, azért halunk meg, mert testünk van, és minden halállal egy kul-
túra enyészik el.”

Persze hogy páratlanul remek érzés lenne megmutatni bárkinek, aki még hosszasan él utánunk, könyveket, filmeket, zenéket, nézd, ezt ezért szerettem olvasni, nézni, hallgatni, nézd, ebben milyen értékekre találtam. Milyen vigasztalóan jó volna, ha mindannyiunknak lenne valakije, akihez így szólhatna: nézd! Keveseknek adatik meg, hogy hátramaradt mozaikokból igyekeznének összeállítani, ki is volt ő, milyen ember? Úgy tűnnek el az élők világából sokan, hogy emléküik sem marad, mintha nem is léteztek volna, mintha fölösleges lett volna megszületniük: „Kispolgári balfácánok / Vagyunk mind: hogyan is hihettük, / Hogy magasztos eszményeink / Égi sugallatok, s a szürke / Alakok, kik térdelnek délben / A városban, nem mi vagyunk.” (*Derek Mahon*)

Röpke, világvégi szél támad fel halálunk pillanatában, elül hamar, eltűnnek a lábnyomok, az utakkal együtt, amelyeket bejártunk, pedig minden út idevezet. Meghatódásunkat rögzítjük lelkes, nekilendülő fiatalok láttán, és elégedettséget érzünk, hogy még nincsenek birtokában tudásnak életről-halálról, mert az effajta tudás megtorpantaná őket, és mi történne akkor a világgal? Nem tudás kell fiatalon, hanem remény és elszántság. „Van, aki túl öreg, hogy figyeljen / (...) Van, aki túl fiatal, hogy értsen.” (*Oliver Reynolds*)

T. S. Eliot írja a *J. Alfred Prufrock szerelmes énekében*: „Amire gondolkodok, hiába magyarázom! / De mintha bűvös lámpa szőne mintát idegrostjaimból a vásznon: / Érdemes volna, hogyha valaki, / Míg sálját igazítja, vagy pamlagon hever, / Félrenézve azt mondaná: / »Nem így képzeltem el, / Egyáltalán nem így képzeltem el.«”

Szembenézésünk gyávaságunkkal, mulasztásainkkal, szűkre méretezett vagy abszurdul túlméretezett vágyainkkal halálunk előtt, felülmúlhatatlanul otromba, elképzelhetetlenül kétségbeejtő pillanat lehet. Amikor lemondóan elmotyogjuk, hogy „nem így képzeltem el, egyáltalán nem így képzeltem el”, akkor kifeszlik az igazság, hogy felelősöket keresni fölösleges. Nem a sors volt, nem a körülmények voltak, sem az alkalmi vagy hosszú távú útitársak, te voltál a felelős a hiányaidért, ha halálod előtti pillanatodban ezeket számlálgatod, te, gyarlóságodban és halandóságodban egyszerre szánandó és tiszteletreméltó ember. Senki nem igazíthat útba, ha saját életünkről döntünk, illetve mindegyik élet útmutatás lehet.

Elkerülhetjük-e, hogy az újszülöttek atavisztikus reflexével kapaszkodjunk az életbe a végén, mintha az élet szépségeinek végiglátogatására jogosító, expressz ajándékutalványra várnánk még mindig, mintha a hátralevő, szűkös időben lenne esélyünk bepótolni bármit?

„Azt mondaná meg az Isten, / miért kell elmennem innen, / nem zavarok, ülök csendben, meg sem mozdulok.” (*Szabó T. Anna*)

Élettel-halállal szembenézni a legnehezebb, néha lázadunk életünk ellen, lázadunk a halál ellen, vagy próbálunk róla tudomást sem venni, mintha akkor nem következne be. Kevesen fogadjuk el az élet körforgásának kínzóan realista logikáját, kevesen fogadják el úgy, mint Radnóti Miklós: „Megyek és jön helyemre más. Csak ennyi hát? / akárha vékony lába tűnő csillagát / a hóban ittfeledné egy madár...”, vagy József Attila: „Én nem emlékezem és nem felejték. / Azt mondják, ez hogy lehet? / Ahogy e földön marad, mit elejtek, / ha én nem, te megleled. // Eltöm a föld és elmorzsol a tenger: / Azt mondják, hogy meghalok. / De annyi mindenfélét hall az ember, / hogy erre csak hallgatok.”

Az élet, hogyne tudnánk, találkozások és búcsúk egymásutánja, meghalások és születések szabálytalan ritmusú története, és nincs ezen a történezen bánnivaló semmi.

Jorge Semprun írta *De szép vasárnap!* című könyvében, a buchenwaldi táborban raboskodva, a táborbéli történetekről, saját haláláról gondolkodva: „Ekkor a csaknem valószínűtlenül szép fára gondoltam. Letértem az útról, és jól megnéztem azt a fát. S egyszerre csak úgy éreztem, hogy egy alapvető igazságot sikerült felfedeznem: ennek a fának, s a körülötte levő többi fának nincs szüksége az én tekintetemre. A fülemben zakatolt a vér, miközben teljes bizonyossággal tudtam, hogy a halálom nem fosztja meg ezt a fát ragyogó szépségétől, nem fosztja meg a világot semmi mástól, csak az én tekintetemtől. Az örökkévalóságnak egy rövid pillanatáig halálon túli szememmel néztem a fát, saját halálom szemével. És a fa továbbra is ugyanolyan szép volt. A halálom nem fosztotta meg a szépségétől.”